

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Erica Boyda Garlanda
pt. *The Open Economy Dilemma. Agriculture and Small Business Transition
in Poland: 1989-1994***

Uwagi wstępne

Rozprawa doktorska pt. *The Open Economy Dilemma. Agriculture and Small Business Transition in Poland: 1989-1994* została przygotowana przez Pana mgr Erica Boyda Garlanda pod opieką naukową Pani Prof. dr hab. Katarzyny Żukrowskiej w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce publicznej. Podstawą formalną dla przygotowania recenzji jest uchwała Rady Naukowej Dyscypliny Nauki o Polityce i Administracji nr 39 z dnia 19 maja 2022 r., o czym zostałem poinformowany w piśmie Pana Prof. dr hab. Piotra Błędowskiego, Dziekana Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie z dnia 26 maja 2022 r.

Celem recenzji jest ustalenie czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a także czy Doktorant wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną w danej dyscyplinie naukowej oraz posiada umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Wymagania te wynikają z art. 13, pkt 1, ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2003 nr 65 poz. 595 z późn. zm), w związku z art. 179 ust 1 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018 poz. 1669 z późn. zm.).

Niniejsza recenzja została przygotowana w układzie następujących aspektów:

- oryginalność problemu naukowego,
- poprawność i kompletność celów i hipotez badawczych,
- metoda badawcza,
- struktura pracy,
- wartość naukowa,

- strona formalna rozprawy.

Całość zostanie podsumowana w konkluzji końcowej uwzględniającej ocenę w przekroju wymagań ustawowych.

Oryginalność problemu naukowego

Przedmiotem rozprawy jest analiza przebiegu i skutków reform sektora rolnego oraz małej i średniej przedsiębiorczości przeprowadzonych w Polsce w latach 1989-1994 w ramach pakietu reform znanych pod nazwą Planu Balcerowicza. W głównym nurcie prowadzonych rozważań mieści się również ocena sposobu wdrażania tych reform. Prowadzone analizy zostały zogniskowane wokół osi sporu toczącego się pomiędzy zwolennikami reform rynkowych wdrażanych w błyskawicznym tempie, określanym mianem „terapii szokowej” lub „wielkiego wybuchu” oraz reprezentantami ewolucyjnej ścieżki reformowania polskiej gospodarki, opowiadających się za „reformami stopniowymi”.

Problematyka badawcza podjęta w rozprawie mgr Erica Boyda Garlanda jest złożona ale umiarkowanie nowatorska, z uwagi na to, że zagadnienia tranzycji i transformacji polskiej gospodarki, w tym również reform sektora rolnego oraz małej i średniej przedsiębiorczości, były przedmiotem wielu polskich i zagranicznych prac naukowych, które powstały w minionym trzdziestoleciu. Nie oznacza to jednak, że reformy gospodarcze przeprowadzone w Polsce na początku okresu tranzycji i transformacji ustrojowej nie zasługują na dalszą pogłębioną analizę. Reformy te wytyczyły bowiem kierunki późniejszych przekształceń gospodarki polskiej i jej integracji z gospodarką światową, a jednocześnie stanowią nadal aktualny przedmiot debaty naukowej skoncentrowanej wokół takich kwestii, jak trafność podjętych działań względem ówczesnych problemów i potrzeb, sposób wdrażania reform, czy też bilans osiągniętych korzyści i kosztów gospodarczych, społecznych i politycznych. Z powyższych względów warunkiem kluczowym uznania rozprawy jako oryginalnego rozwiązania problemu naukowego, który stanowił już przedmiot badań, jest jakość osiągniętych rezultatów, które powinny przyczynić się do pogłębienia istniejącej wiedzy w przedmiocie badań.

Poprawność i kompletność celów i hipotez badawczych

Istotę problemu naukowego wyznaczają ramy zamierzenia badawczego. Elementami, które konstytuują te ramy są cele, hipotezy i założenia, zakres czasowy oraz wartość dodana, przedstawione we wprowadzeniu. Wartość dodaną rozprawy, którą stanowią oczekiwane rezultaty badania, byłoby zasadniej przedstawić po, zamiast przed prezentacją hipotez i założeń.

Cele nie zostały w pracy wypunktowane ani wyróżnione lecz zostały wkomponowane w treść rozważań prowadzonych we wprowadzeniu, co utrudnia ich prawidłową identyfikację. Z treści wywodu wywnioskowano, że cele rozprawy doktorskiej przedstawiają się następująco:

1. Wykorzystanie danych historycznych i informacji empirycznych do przeprowadzenia analizy zmian, jakie nastąpiły w trakcie tranzykcji dokonywanej w pierwszych pięciu latach przeobrażeń systemowych, obejmujących okres 1989-1994 (s. 6). (Definicja tego celu uwzględnia metody jego realizacji, co nie jest potrzebne, a zarazem tworzy niespójność ze sposobem definiowania pozostałych celów rozprawy).
2. Celem głównym jest spojrzenie w jaki sposób obydwie idee zostały zastosowane w trakcie procesu tranzykcji (s. 7). (Idee, do których Autor odwołuje się w tym miejscu zostały scharakteryzowane we wcześniejszych akapitach i są nimi „terapia szokowa”, zastosowana przez L. Balcerowicza i jego współpracowników oraz „reformy stopniowe”, za którymi opowiadał się m.in. G. Kołodko).
3. Zidentyfikowanie i wyjaśnienie w jaki sposób tranzykcja przekształciła dwa sektory – rolny oraz małej i średniej przedsiębiorczości (ss. 7-8).

W pracy sformułowano główną hipotezę badawczą, która zakłada, że zastosowanie „terapii szokowej” było najlepszym możliwym podejściem względem dylematu gospodarki otwartej (s. 11). Poza hipotezą główną innych hipotez w pracy nie sformułowano.

Ramy zamierzenia badawczego wyznaczają również założenia, których funkcji oraz powiązań z hipotezą główną Doktorant nie wyjaśnił. Założenie pierwsze (w pracy określono je jako drugie, co może wskazywać na to, że założenia Autora traktuje jako hipotezy niższego rzędu), stanowi, że inne podejścia, takie, jak „reformy stopniowe”, nie byłyby zdolne osiągnąć oczekiwanej zmiany gospodarczej w krótkim okresie (s. 11). Dwa kolejne założenia, które Doktorant określa jako trzeciego rzędu, dotyczą rozwoju sektora rolnego oraz małej i średniej przedsiębiorczości, jaki nastąpił na skutek „terapii szokowej”.

1. Założenia dotyczące sektora rolnego są następujące:

- 1.1. liberalizacja cen przeprowadzona w sierpniu 1989 r. przez rząd M. Rakowskiego, tuż przed przyjęciem Planu Balcerowicza, przyniosła długookresowe korzyści;
 - 1.2. likwidacja dopłat do cen oraz utworzenie bazarów przyczyniły się do ograniczenia inflacji i spadku cen produktów rolnych;
 - 1.3. likwidacja gospodarstw państwowych stworzyła możliwość nabywania ziemi przez rolników oraz osiągnięcie korzyści skali;
 - 1.4. poprawa dostępu do nowych technologii stworzyła możliwości zwiększania produkcji i produktywności małych gospodarstw rolnych;
 - 1.5. zwiększenie konkurencji z zagranicy, dostosowanie jej do potrzeb rynku oraz zmiana asortymentu produktów było korzystne dla konsumentów (s. 11-12).
2. Założenia dotyczące sektora małej i średniej przedsiębiorczości obejmują:
- 2.1. zezwolenie na otwieranie i prowadzenie działalności gospodarczej przez osoby fizyczne było korzystne dla tych osób, konsumentów i gospodarki;
 - 2.2. dwa miliony utworzonych podmiotów gospodarczych utworzonych w badanym okresie stworzyły zainteresowanym możliwości podjęcia pracy;
 - 2.3. konsumenci odnieśli różne korzyści z tytułu rozwoju nowo powstałych podmiotów gospodarczych, takie jak elastyczne godziny (pracy), poszerzenie asortymentu produktów, także niszowych oraz poprawa jakości i obsługi;
 - 2.4. gospodarka odniosła korzyści na skutek zmniejszenia inflacji, zwiększenia konkurencji i asortymentu towarów oraz powstania firm poszukujących wejścia na rynki importowe i eksportowe;
 - 2.5. nowo powstałe firmy były zainteresowane wzrostem poziomu inwestycji, a co za tym idzie także kapitalizacji jako skutku inwestycji w nowe technologie i wyposażenie (s. 12).

Ostatnie założenie (nr 3), stanowi, że gospodarka otwarta zmienia sposób w jaki ludzie myślą o społeczeństwie, demokracji i kapitalizmie (s. 12).

Założenia, podobnie jak i cele pracy, nie zostały w niej wprost wyróżnione lecz przedstawione w treści wywodu. Zależności pomiędzy nimi również nie zostały jasno określone. Powyższa numeracja założeń została wprowadzona na potrzeby recenzji tej pracy. Przyjęta przez Doktoranta konwencja prezentacji podstawowych elementów definiujących koncepcję badawczą jest mało przejrzysta. Byłoby korzystniej, gdyby cele i założenia zostały w pracy zaprezentowane w sposób jednoznaczny i nie budzący wątpliwości co do istoty sformułowanego problemu naukowego.

Sposób redakcji założeń wskazuje jednak na to, że są one w istocie тезami podlegającymi udowodnieniu. Wskazuje na to również retoryka wywodu prowadzonego w rozprawie, która polega na dostarczeniu argumentów zaświadczających prawdziwości sformułowanych założeń.

Ramy czasowe badania zostały ustalone na okres obejmujący lata 1989-1994, w których to Plan Balcerowicza został wprowadzony i wdrożony (s. 8).

Jako wartość dodaną rozprawy przyjęto przeanalizowanie przyczyn i efektów zmian, jakie nastąpiły w okresie tranzytji (s. 8). Oczekiwana wartość dodana rozprawy wydaje się zbyt szeroka nakreślona względem rzeczywistego przedmiotu i zakresu badania. We wprowadzeniu pracy stwierdzono ponadto, że wartość dodana stanowiąca przedmiot analiz ilustruje zmiany w postaci poprawy rynkowej podaży dóbr i usług oraz czynników produkcji, będące rezultatem zmian na rynku krajowym (np. zmian struktury gałęziowej, wzrostu produktywności, itd.) będących następstwem przemian w handlu zagranicznym (np. likwidacji barier handlowych, geograficznej reorientacji handlu, spowodowanych zmianą struktury towarów handlowych itd.) (s. 9). Powyższe sformułowanie nie powinno się znaleźć w części definiującej zamierzenie badawcze lecz we wnioskach podsumowujących rezultaty pracy.

Czytelność zamierzenia badawczego zaburzają liczne pytania stawiane w różnych miejscach wprowadzenia, które nie są pytaniami badawczymi, na które Autor poszukuje odpowiedzi w rozprawie, lecz stanowią ilustrację fundamentalnych dylematów politycznych i gospodarczych towarzyszących debacie nad reformami wdrażanymi w Polsce i innych krajach bloku postkomunistycznego w pierwszych latach tranzytji i transformacji. Pytania te powinny zostać zestawione we wprowadzeniu w części, w której prezentowany jest historyczny kontekst początku tranzytji gospodarczej w Europie Środkowo-Wschodniej oraz nie powinny się przenikać z treściami, w których prezentowana jest istota zamierzenia badawczego.

Metoda badawcza

Rozprawa została przygotowana z wykorzystaniem empirycznych i teoretycznych metod badawczych. Do metod empirycznych Autor zaliczył: zgromadzenie dokumentów, publikacji, książek i informacji od ekspertów z zakresu przedmiotu pracy, które zostały poddane krytycznej analizie i ocenie. Dane i informacje pochodzą z takich źródeł, jak: GUS, UNCTAD, OECD, UE, MFW, Bank Światowy, EBOR, akty prawne, reportaże telewizyjne

oraz oświadczenia polityków. Do metod teoretycznych wykorzystanych w pracy Doktorant zaliczył kompilację poglądów ekspertów oraz analizę ich opinii na temat problematyki stanowiącej przedmiot pracy.

W celu dookreślenia zakresu przedmiotowego rozprawy Doktorant wskazał dwa trafne ograniczenia badawcze. Po pierwsze określił, że praca ogranicza się jedynie do dwóch sektorów gospodarki oraz pięcioletniego okresu wdrażania Planu Balcerowicza, podczas gdy Plan ten dotyczył wielu sektorów polskiej gospodarki, a jego skutki wykraczają poza okres jego wdrażania. Drugim ograniczeniem jest to, że praca opiera się na dostępnych badaniach, wśród których dominują prace makroekonomiczne koncentrujące się na sytuacji wewnętrznej kraju, brakuje zaś analiz dotyczących zależności między otwieraniem się gospodarki polskiej a sytuacją makroekonomiczną kraju. Sformułowane ograniczenia jasno wskazują na to, że całościowa ocena reform wdrażanych w ramach Planu Balcerowicza nie stanowi przedmiotu rozprawy.

Struktura pracy

Praca składa się z wprowadzenia, sześciu rozdziałów, spisów wykresów i tabel oraz bibliografii. Całość zamyka się w 285 stronach. Praca ogólnie jest prawidłowo ustrukturyzowana. Podział zagadnień na poszczególne rozdziały jest również poprawny. Można było natomiast rozważyć skoncentrowanie polemiki ze zwolennikami „reform stopniowych” w dwóch-trzech miejscach pracy. Podejmowanie tych zagadnień w wielu miejscach pracy zaburza przejrzystość wyводу. W szczególności uwaga ta dotyczy ważnych argumentów G. Kołodki omawianych w rozdziale piątym (s. 211-212), spośród po części zostały przez Doktoranta przyjęte, a po części odrzucone. Uzasadniono to jednak bardzo powierzchownie. Ze względu na wagę tych argumentów byłoby korzystniej poddać je głębszej analizie i ocenie w głównym nurcie rozważań prowadzonych w poprzednich rozdziałach. Uzyskane wyniki badań zrekapitulowano w rozdziale szóstym. Poza tym wywód jest prowadzony w sposób logiczny i uporządkowany.

Wartość naukowa

Istotę zamierzenia badawczego stanowi dowiedzenie zasadności przeprowadzenia procesu tranzycji i transformacji gospodarczej w Polsce metodą „terapii szokowej” zamiast

„reform stopniowych” oraz ocena efektów wdrażania Planu Balcerowicza w sektorze rolnym oraz małej i średniej przedsiębiorczości w latach 1989-1994.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Systemic changes from socialism to capitalism*, Autor dowodzi potrzeby sięgania do różnych modeli teoretycznych oraz doświadczeń praktycznych ilustrujących przeobrażenia zachodzące w państwach przechodzących od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej. W pierwszych częściach rozdziału zdefiniowano i scharakteryzowano pojęcia tranzycji systemowej i transformacji gospodarczej, socjalizmu i kapitalizmu, debaty toczącej się pomiędzy przedstawicielami ekonomii podażowej (m.in. A. Smitha, L. Misesa, F. Hayeka, M. Friedmana) i popytowej, uwzględniającej poglądy socjalistów i keynesistów. W rozdziale zarysowano również główne reformy gospodarcze i polityczne realizowane w Polsce i w innych krajach bloku komunistycznego od czasu zakończenia I wojny światowej do 1989 roku. W tej, jak również w dalszych częściach pracy, pominięto natomiast charakterystykę II etapu reform gospodarczych wdrażanych w latach 1987-1989 przez rząd. Z. Messnera i M. Rakowskiego, bardzo istotnych z perspektywy oceny warunków wyjściowych dla realizacji Planu Balcerowicza. W końcowej części pracy (s. 211) wspomniano jedynie, za G. Kołodko, o przedtranzycyjnych reformach strukturalnych, jednak ich zakresu i skutków nie uwzględniono w prowadzonych analizach.

W dalszej części rozdziału przedstawiono krytykę gospodarki socjalistycznej opartą o argumenty zwolenników neoliberalnego, Friedmanowskiego modelu gospodarczego oraz J. Kornaia, autora koncepcji „gospodarki niedoboru”. W tym punkcie rozważań, podobnie jak i w innych miejscach rozprawy, Doktorant skoncentrował się jedynie na ekonomicznym wymiarze socjalizmu i pominął aspekt polityczny czyli mechanizmy działania państwa totalitarnego, których uświadomienie jest kluczowe dla zrozumienia istoty funkcjonowania gospodarek w państwach bloku komunistycznego. Dostrzeżenie tego aspektu pozwoliłoby Doktorantowi uniknąć niezbyt fortunnego porównania dobrze prosperującego szwedzkiego modelu socjalizmu z gospodarkami państw komunistycznych (s. 19).

Rozdział pierwszy wieńczy przegląd modeli tranzycji od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej. Trafnie w nim ukazano, że reformy gospodarcze rozpoczęte w Polsce po 1989 roku były wzorowane na modelu Konsensusu Waszyngtońskiego autorstwa J. Williamsona, rozwiniętego i zaadoptowanego do warunków polskich przez J. Sachsa, D. Liptona i L. Balcerowicza. W tym punkcie omówiono ponadto, w różnym stopniu szczegółowości, takie modele tranzycji, jak: teoria wzrostu gospodarki otwartej (m.in. R. Mundell, P. Krugman), teoremat Greenwalda-Stiglitz, tradycyjny model rozwoju

gospodarczego D. Ricardo i A. Smitha, teoria paradygmatu cywilizacyjnego, teoria BIZ i handlu, teoria tranzycji gospodarczej opartej na negocjacjach i budowie instytucji J. Hausnera, teoria marksistowska, teoria W. Rostowa, model determinizmu kulturowego T. Parsonsa oraz teoria A. Giddensa.

Analizy prowadzone w rozdziale pierwszym tworzą tło teoretyczne dla dalszych rozważań podejmowanych w pracy. Dobór przytaczanych koncepcji teoretycznych jest prawidłowy a sposób ich porównywania i oceny dowodzi dojrzałości naukowej Doktoranta oraz biegłej znajomości teorii ekonomii oraz modeli tranzycji i transformacji. Analizy teoretyczne zostały poparte danymi ekonomicznymi ilustrującymi sytuację gospodarczą Polski u progu transformacji ustrojowej. Doktorant prawidłowo również wnioskuje, że reformy polityczne, zgodnie z ustaleniami Okrągłego Stołu, w przeciwieństwie do reform gospodarczych wprowadzono stopniowo, ewolucyjnie.

Wiele uwagi Doktorant poświęcił krytyce stanowisk oponentów „terapii szokowej”, opowiadających się za „reformami stopniowymi” lub metodami ekonomii popytowej, w tym J. Stiglitz, G. Kołodki, J. Hausnera i innych, którzy co do zasady nie kwestionowali zasadności przekształceń gospodarczych w kierunku gospodarki rynkowej, jednak proponowali inne niż przedstawiciele myśli neoliberalnej i ekonomii podażowej ścieżki dochodzenia do niej, sekwencje działań lub tempo wdrażania reform. O ile istota tego sporu została w pracy zarysowana czytelnie, o tyle niektóre argumenty przywoływane przez Doktoranta w tym kontekście są wątpliwej jakości. Komentując stanowisko G. Kołodki Doktorant stwierdza (s. 53), że wywodzący się z socjalistycznie wyedukowanej PZPR-owskiej elity nomenklaturowej G. Kołodko proponuje poglądy i idee tranzycji odpowiednie jego lewicowemu wykształceniu i przeszkoleniu. Z tego wynika, że Doktorant albo nie zdaje sobie sprawy, albo celowo pomija fakt, że również L. Balcerowicz był członkiem PZPR w latach 1970-1981 (Encyklopedia PWN). Teorię tranzycji gospodarczej opartej na negocjacjach i budowie instytucji J. Hausnera Doktorant określa (s. 56) jako nieprzemyślaną oraz wyglądającą na jedynie zapożyczoną od J. Stiglitz. Poglądy G. Kołodko określa ogólnie (s. 54) jako reprezentatywne dla filozofii lewicowej, nie wskazując zarazem nurtu filozoficznego stanowiącego źródło jego ekonomicznych zapatrywań. W tym samym miejscu stwierdza ponadto, nie powołując się przy tym na jakiegokolwiek źródło danych, że większość Polaków nie chciała dużego państwa ani jego interwencji we własne sprawy. Odmiennego zdania jest przykładowo S. Zwierchlewski, który w publikacji *Niektóre dylematy polskiej prywatyzacji* wskazuje na opór społeczeństwa przeciwko szerokim zmianom systemowym. Stanowisko swoje Doktorant uzasadnia natomiast

nieprzystającą do przedmiotu rozprawy i momentu historycznego myślą T. Jeffersona z 1781 r. o „państwie, jako złu koniecznym”. Formułowanie tak jednoznacznych sądów nie powinno opierać się na subiektywnych odczuciach Autora, lecz być poparte odpowiednimi danymi i argumentami. Z kolei na s. 36 Doktorant stwierdza, że prywatyzacja nomenklaturowa, która nastąpiła na skutek uchwalenia w 1986 r. ustawy o przedsiębiorstwach państwowych, była niezamierzona. Tezy tej Doktorant również w żaden sposób nie uzasadnia.

W rozdziale drugim, pt. *Starting conditions of the transition* kontynuowana jest dyskusja nad sposobami przechodzenia w Polsce od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej – „terapią szokową” oraz „reformami stopniowymi”. Osł prowadzonych rozważań stanowi dyskurs toczony pomiędzy zwolennikami „wielkiego wybuchu oraz przedstawicielami „reform stopniowych”. Sposób doboru, prezentacji i konfrontowania argumentów stronników „terapii szokowej” z poglądami zwolenników innych ścieżek prowadzenia reform gospodarczych w Polsce po 1989 roku nie został jednak podporządkowany zbilansowaniu tych stanowisk, lecz – zgodnie z przyjętymi założeniami rozprawy – dowiedzeniu trafności wyboru „terapii szokowej”, jako optymalnej metody transformacji gospodarki polskiej w kierunku gospodarki rynkowej.

W rozdziale tym Autor przedstawia założenia Planu Balcerowicza, kluczowe działania podjęte w jego ramach oraz nakreśla sytuację makroekonomiczną Polski w latach 1990-1994, ukazując ją, z jednej strony, jako punkt wyjścia do podjęcia reform, z drugiej zaś, jako rezultat wdrażania tego Planu. Rozważania te są prowadzone w takich obszarach, jak demonopolizacja, ceny, liberalizacja handlu, inflacja, wymienialność kursów walut, bankowość, reformy finansowe i podatkowe, prywatyzacja, zabezpieczenie społeczne, mieszkalnictwo. Przedstawione charakterystyki reform są poparte danymi ilościowymi, a wyciągnięte wnioski znajdują potwierdzenie w zgromadzonym materiale empirycznym.

Doktorant trafnie zauważa, że rozwiązania instytucjonalne tworzące fundamenty dla gospodarki rynkowej były przygotowywane już w okresie późnego komunizmu, czyli w okresie poprzedzającym realizację Planu Balcerowicza (s. 70). Nie pogłębia jednak tej tezy i pomija próbę oceny wpływu, jaki na stan polskiej gospodarki w 1989 r. wywarły reformy przeprowadzone przez rządy Z. Messnera i M. Rakowskiego oraz tendencji, które reformy te zainicjowały. W tym samym miejscu Doktorant stwierdza ponadto, że reformy instytucjonalne przeprowadzone w ostatnich latach PRL zostały przygotowane m.in. wspólnie z WTO i OECD a na s. 103, że członkostwo w WTO i OECD wiązało się z równym traktowaniem podmiotów krajowych i zagranicznych w procesach prywatyzacyjnych. Ze względu na to, że Polska

wstąpiła do WTO dopiero w 1995 r. jako jeden ze współzałożycieli tej organizacji (wcześniej była członkiem GATT), współpraca z tą organizacją kilka lat wcześniej nie była możliwa. Nie wyjaśniono także, jaką rolę w przygotowaniu reform instytucjonalnych u schyłku PRL odegrała OECD, której formalnym członkiem Polska została dopiero w 1996 r.

W rozdziale trzecim pt. *Transition in the Polish agriculture* uwaga została skoncentrowana na reformie polskiego rolnictwa. Scharakteryzowano w nim sytuację rolnictwa w okresie PRL, problemy Państwowych Gospodarstw Rolnych, zmiany następujące w sektorze prywatnych gospodarstw rolnych w okresie PRL i na początku lat 90., zmiany struktury rynkowej sektora rolnego jakie nastąpiły w latach 1989-1994 oraz przedstawiono dylematy dotyczące reform sektora rolnego w pierwszych latach tranzytacji. Wiele uwagi poświęcono analizie zmian struktury gospodarstw rolnych, wielkości i struktury produkcji rolnej (upraw, inwentarza, produktów rolnych) oraz sytuacji ekonomicznej sektora rolnego w okresie objętym badaniem. Charakterystyka przeobrażeń w sektorze rolnym, jakie nastąpiły w pierwszych latach transformacji jest pogłębiona i zilustrowana licznymi danymi statystycznymi.

Dane wskazują, że wartość produkcji rolnej w 1994 r. w gospodarstwach państwowych, spółdzielczych i prywatnych w relacji do 1990 r. spadła, co zostało jedynie w części zrekompensowane znaczącym wzrostem wielkości produkcji rolnej. Autor sformułował kilka zasadnych pytań o przyczyny tego stanu rzeczy (m.in. liberalizacja cen, otwarcie rynku na import), jednak nie udzielił na nie wyczerpującej odpowiedzi. Na podstawie zgromadzonych danych statystycznych i innych źródeł Autor wykazał natomiast, że w wyniku reform nastąpił wzrost udziału prywatnych gospodarstw rolnych, oraz spadek udziałów gospodarstw państwowych i spółdzielczych w strukturze rynkowej, a także wzrost produkcji rolnej i wydajności pracy w tym sektorze. Gospodarstwa prywatne podjęły działania restrukturyzacyjne oraz dostosowały się do zliberalizowanego rynku.

Wiele uwagi poświęcono charakterystyce sytuacji państwowych gospodarstw rolnych w okresie poprzedzającym realizację Planu Balcerowicza. Wiele z nich borykało się z problemami niskiego poziomu zaawansowania technologicznego, niskiej produktywności, przerostu zatrudnienia, niskiej jakości kadr zarządzających oraz braku efektywności ekonomicznej. Gospodarstwa te pełniły jednak istotne funkcje społeczne, dbając o zabezpieczenie pracownikom i ich rodzinom podstawowych usług społecznych (mieszkania, opieka nad dziećmi, podstawowa opieka zdrowotna, opieka socjalna oraz organizacja życia społecznego i kulturalnego). Jak zaznacza Autor, jeszcze w 1990 r. PGR-y osiągały wysokie zyski, które rok później zamieniły się w straty. Mocą ustawy z dnia 19 października 1991 PGR-

y zostały przeznaczone do likwidacji, który to proces został zakończony w 1994 r. Nie wszystkie PGR-y zostały zlikwidowane, jednak kondycja ekonomiczna ogółu ulegała w latach 1991-1994 ciągłemu pogorszeniu m.in. na skutek inflacji, a większość z nich w końcu popadła w ruinę a ich wyposażenie zostało rozkradzione. Wbrew temu, co twierdzi Autor, nie jest więc zgodne ze stanem faktycznym, że likwidacja PGR-ów stworzyła rolnikom indywidualnym systemową szansę, jaką była możliwość nabywania wyposażenia likwidowanych PGR-ów. Mankamentem analizy skutków reform wdrażanych w ramach Planu Balcerowicza w sektorze rolnym jest niepodjęcie próby wyjaśnienia przyczyn, dla których nie zdecydowano się na alternatywne względem likwidacji PGR-ów działania restrukturyzacyjne (systemowa prywatyzacja, reprivatyzacja, komunalizacja czy dzierżawa). Dzierżawiona mogła być jedynie ziemia, którą po likwidacji PGR-ów przejął Skarb Państwa.

Rozprawa koncentruje się na gospodarczym wymiarze reform realizowanych w ramach Planu Balcerowicza. Jej usytuowanie w dyscyplinie nauki o polityce publicznej wymaga zastosowania szerszego podejścia do analizy i oceny badanej polityki publicznej. Przeprowadzone w rozprawie analizy zmian, jakie nastąpiły w polskim sektorze rolnym w latach 1989-1994 dotyczą jedynie wymiaru gospodarczego, pomijają zaś skutki społeczne, jakie wywołała realizowana polityka gospodarcza realizowana w tamtym okresie. W pracy niestety nie podjęto próby analizy społecznych skutków realizacji Planu Balcerowicza do 1994 r., będących następstwem likwidacji PGR-ów, co uznaję za jej słabość. W rozprawie jedynie nadmieniono, że nie było osłony socjalnej i reform społecznych skierowanych do pracowników i rodzin likwidowanych PGR-ów, a bezrobocie wśród byłych pracowników tych gospodarstw sięgnęło 70-80%. Według danych Publicznych Służb Zatrudnienia transformacją sektora państwowego rolnictwa objęto bezpośrednio 460 tys. pracowników PGR-ów, a wraz z rodzinami ok. 2 mln społeczności popegeerowskiej, żyjącej w 6000 osiedlach, obejmujących 333 211 mieszkań. Krótkookresowym skutkiem likwidacji PGR-ów był drastyczny wzrost poziomu ubóstwa wśród ok 2 mln mieszkańców obszarów popegeerowskich, który w dłuższym okresie przekształcił się w trwałe strukturalne problemy społeczne (trwałe bezrobocie, wyuczona bezradność, niski stopień uczestnictwa w edukacji ponadpodstawowej). Poza odnotowaniem zjawiska wzrostu biedy (ss. 147-148), Doktorant nie uznał tych problemów za zasługujących na głębszą analizę, jak również pominął liczne głosy krytyki Planu Balcerowicza dotyczące społecznych skutków reform PGR-ów, które mogły mieć wpływ na ogólną ocenę rezultatów wdrażania Planu Balcerowicza w sektorze rolnym.

Przedmiotem rozdziału czwartego, pt. *Development of small and medium business in post-communist Poland* są przekształcenia sektora małej i średniej w początkowym okresie tranżycji i transformacji gospodarczej. Na jego wstępie Autor stwierdza, że celem rozdziału jest wykazanie, jak ogromny wpływ na rozwój sektora małej i średniej przedsiębiorczości miał Plan Balcerowicza i dlaczego tak bardzo się on powiódł (s. 152).

W rozdziale scharakteryzowano sytuację sektora małej i średniej przedsiębiorczości u progu transformacji ustrojowej, reformy podjęte w tym sektorze w ramach Planu Balcerowicza, znaczenie tego sektora dla polskiej gospodarki oraz zmiany, jakie nastąpiły w branżach objętych analizą, takich jak: usługi, handel detaliczny, budownictwo, przemysł, przetwórstwo przemysłowe i transport. Wnioski z analiz są poparte licznymi danymi statystycznymi ilustrującymi zmiany, jakie nastąpiły w poszczególnych sektorach. Z badań wynika, że kluczowymi politykami reformowania sektora małej i średniej przedsiębiorczości była liberalizacja działalności gospodarczej oraz prywatyzacja. Skutkiem reform jest znaczący wzrost liczby prywatnych podmiotów gospodarczych w 1994 r. oraz rozwój sektorów objętych badaniem wyrażony różnymi miarami. Dowodem sukcesu reformy sektora małej i średniej przedsiębiorczości jest dynamiczny rozwój wielu firm, m.in. takich jak: Biedronka, Mila, Lewiatan, Cyfrowy Polsat.

Należy mieć na uwadze, że zmiany, jakie następowały w sektorze małej i średniej przedsiębiorczości w latach 1989-1994 nie są wyłącznie skutkiem realizacji Planu Balcerowicza, lecz także efektem wejścia w życie ustawy z dnia 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej, zwanej potocznie ustawą Wilczka, czego Doktorant nie wziął pod uwagę w prowadzonych analizach.

W rozdziale piątym pt. *Drawbacks and dilemmas within the plan to change economic system* omówiono porażki we wdrażaniu Planu Balcerowicza w badanych sektorach oraz kluczowe dylematy z nimi związane. Przybliżono w nim alternatywne względem Planu Balcerowicza idee, które były głoszone przez wcześniej cytowanych zwolenników „reform stopniowych”. Innych, alternatywnych względem reform neoliberalnych wdrażanych w ramach Planu Balcerowicza koncepcji Autor nie uwzględnił w prowadzonych analizach. Doktorant przyjmuje niektóre argumenty głoszone przez ekonomistów opowiadających się za ewolucyjną ścieżką reform, jednak w konkluzji stwierdza, że „terapia szokowa” była najlepszym możliwym sposobem osiągnięcia założonego celu podjętych reform.

W rozdziale szóstym, pt. *Summing up and conclusions* porównano efekty transformacji polskiego sektora rolnego oraz małej i średniej przedsiębiorczości z efektami reform osiągniętymi w innych europejskich państwach transformacji ustrojowej w tych sektorach oraz zrekapitulowano ustalenia badawcze. Wnioski wskazują na korzystniejsze w porównaniu do innych państw regionu rezultaty reform wdrażanych w Polsce.

Reasumując, zdefiniowane we wprowadzeniu cele rozprawy zostały osiągnięte. Zgromadzone dane oraz przedstawione w pracy argumenty pozwoliły również pozytywnie zweryfikować główną hipotezę badawczą oraz uzasadnić zdecydowaną większość postawionych tez (założeń). W mniejszym stopniu udało się natomiast przedstawić uzasadnienie dla założenia nr 3, które stanowi, że gospodarka otwarta zmienia sposób w jaki ludzie myślą o społeczeństwie, demokracji i kapitalizmie, ze względu na to, że kwestii tej w pracy nie poświęcono wystarczającej uwagi.

W pracy wykazano, że Plan Balcerowicza osiągnął stawiane przed nim cele oraz, że „terapia szokowa” była najlepszym sposobem ich realizacji. Z uwagi na to, że celem badania była jedynie ocena skuteczności wdrażania Planu Balcerowicza (stopnia osiągnięcia założonych celów), a nie jego trafności (adekwatności celów względem zdiagnozowanych problemów i potrzeb), ta druga kwestia nie jest brana pod uwagę w ocenie końcowej rozprawy. W rozprawie przedstawiono ponadto argumenty wskazujące na to, że reformy sektora rolnego oraz małej i średniej przedsiębiorczości, pomimo poniesionych kosztów, przyniosły w okresie 1989-1994 korzystne dla polskiej gospodarki rezultaty. Przedstawiono też dane i argumenty wskazujące na to, że sytuacja gospodarcza w okresie tranzytu i transformacji była w Polsce, w porównaniu do innych państw transformacji gospodarczej w Europie Środkowo-Wschodniej, najbardziej stabilna. Nie uwzględniają one jednak porównania zmian m.in. poziomu bezrobocia, nierówności społecznych i biedy w tych krajach, gdyż dane te mogłoby najpewniej skomplikować Doktorantowi sformułowanie wniosków końcowych.

Ogólnie rezultaty rozprawy oceniam jako umiarkowanie dobre. Jej całościowa ocena byłaby wyższa, gdyby Doktorantowi udało się wyeliminować kilka istotnych moim zdaniem mankamentów.

Pierwszym mankamentem jest przyjęte podejście badawcze, polegające na konstruowaniu wyводу i doborze argumentów w taki sposób, by tezy postawione w rozprawie zostały uzasadnione. Efektem zastosowania tego podejścia jest praca, która w odbiorze jawi się jako napisana raczej z pozycji orędownika Planu Balcerowicza i przedstawiciela

neoliberalizmu gospodarczego, niż badacza dążącego do w pełni obiektywnego rozwiązania problemu naukowego.

Drugą kwestią, która zaniża ogólnie pozytywną ocenę rozprawy, jest selektywny dobór źródeł. Zarówno w dyskursie naukowym, jak i w debacie publicznej toczącej się na początku lat 90. XX w. były obecne również inne koncepcje tranzykcji gospodarczej Polski niż „terapia szokowa” zastosowana w Planie Balcerowicza oraz „reformy stopniowe” w kształcie rekomendowanym m.in. przez G. Kołodkę. Doktorant odnotował, że L. Balcerowicz miał wielu krytyków (ss. 213, 224), jednak nie sięgnął ich stanowisk. W debacie naukowej i publicznej toczącej się w tamtym okresie było obecnych wiele alternatywnych względem Planu Balcerowicza koncepcji reformowania polskiej gospodarki i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, głoszonych m.in. przez R. Bugaję, D. Grabowskiego, W. Herera, J. Kaletę, W. Kieżuna, T. Kowalika, K. Łaskiego, J. Osiatyńskiego, W. Sadowskiego czy M. Wyczałkowskiego. Dyskutowane były także „Założenia polityki gospodarczej na lata 1989–1992” z dnia 24 czerwca 1989 r. opracowane w Ministerstwie Finansów, kierowanym przez A. Wróblewskiego. Prezentowane były również rekomendacje Zespołu Ratowania Gospodarki działającego pod kierownictwem J. Beksiaka, zawierające rozwiązania nawet bardziej liberalne niż te zawarte w Planie Balcerowicza. Uwzględnienie powyższych źródeł w prowadzonych rozważaniach z pewnością przyczyniłoby się do osiągnięcia lepszych wyników rozprawy.

Trzecią kwestią, która zaniża ogólnie pozytywną ocenę rozprawy jest ograniczenie metod badawczych do analizy danych i informacji pochodzących ze źródeł zastanych. Praca została przygotowana na podstawie danych statystycznych, publikacji i innych ogólnodostępnych źródeł. Na potrzeby analiz nie zgromadzono nowych lub niepublikowanych wcześniej danych i informacji, które mogłyby poszerzyć istniejącą wiedzę o problematyce stanowiącej jej przedmiot. Nie podjęto również próby zasięgnięcia bezpośrednich opinii u źródeł, czyli od kluczowych aktorów reform wdrażanych w tamtym okresie (ekonomistów, przedstawicieli związków zawodowych, izb rolniczych, izb gospodarczych, itd.), będących zwolennikami, jak też oponentami Planu Balcerowicza, np. w formie wywiadów indywidualnych. Informacje pozyskane w ten sposób mogłyby rzucić nowe światło na omawiane w rozprawie zagadnienia oraz zweryfikować rzeczywiste intencje stojące za niektórymi cytowanymi opiniami (np. czy G. Kołodko istotnie opowiadał się za budowaniem w Polsce chińskiego lub wietnamskiego modelu polityczno-gospodarczego, co Doktorant sugeruje na s. 210).

Czwartą kwestią problematyczną jest skoncentrowanie się w rozprawie na gospodarczym wymiarze Planu Balcerowicza oraz znikome ukazanie jego społecznych i politycznych aspektów. W okresie objętym badaniem realizacja Planu Balcerowicza, a zwłaszcza będąca jego skutkiem hiperinflacja, spowodowała znaczące pogorszenie się sytuacji ekonomicznej wielu grup społecznych – nie tylko mieszkańców obszarów popegeerowskich, ale też rodzin pracowników prywatyzowanych przedsiębiorstw państwowych sektora przemysłu i przetwórstwa przemysłowego. W rozprawie jedynie zasygnalizowano, lecz nie rozwinięto ponadto myśli o nieuchronności realizacji Planu Balcerowicza w przyjętym kształcie, ze względu na zobowiązania względem organizacji międzynarodowych. Jest to ważny aspekt polityczny, który warto było szerzej nakreślić.

Ostatni problem dotyczy kwestii nadmiernej łatwości, z jaką Doktorant formułuje oceny wartościujące w sprawach istotnych dla problemu naukowego, których nie popiera niezbędnymi w takich przypadkach danymi obiektywnymi lub informacjami źródłowymi. W rozprawie można też było uniknąć nieprzystających opracowaniu naukowemu uwag i dygresji rodzaju: złe warunki pogodowe, które spowodowały niższe zbiory, nie były rezultatem Planu Balcerowicza.

Strona formalna rozprawy

Praca jest staranna pod względem redakcyjnym. Wykorzystano w niej liczne i zróżnicowane źródła. Początkowe treści zamieszczone we wstępie nie zaopatrzone średnią kropką. Technika stosowania przypisów jest prawidłowa. Na s. 119 i na s. 126 powtórzony akapit (za Wilkin 2008). Niektóre dane powtórzono w tabelach i na wykresach (tabela 3 i wykres 3, tabela 17 i wykres 6).

Konkluzja końcowa

Na ocenę końcową pracy składa się jej sumaryczna ocena w przekroju kryteriów określonych w art. 13, pkt 1, ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki.

Osiągnięte rezultaty rozprawy doktorskiej pozwalają na wniosek, że spełnia ona kryterium oryginalnego rozwiązania problemu naukowego w stopniu wystarczającym.

Rozprawa stanowi wkład do dyskusji o reformach gospodarki polskiej, prowadzonych w pierwszych latach tranzytji i transformacji ustrojowej. Doktorant wykazał się ogólną wiedzą teoretyczną w dyscyplinie nauki o polityce publicznej oraz ekonomii, niezbędnej dla analizy polityki gospodarczej państwa. Doktorant posiada również umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

W moim przekonaniu, praca spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim (art. 13, pkt 1, ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2003 nr 65 poz. 595 z późn. zm)). Wnoszę zatem o dopuszczenie Pana mgr Erica Boyda Garlanda do publicznej obrony.

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Erica Boyda Garlanda". The signature is written in a cursive style with a large, sweeping initial letter.